

IJTIMOYIY SUG'URTANI RIVOJLANTIRISH – AHOLINI IJTIMOYIY HIMOYA QILISHNING MUHIM OMILI*Nurqulov Baxodir Qodirovich**Bank moliya akademiyasi 2-kurs Magistranti*

ANNOTATSIYA. Maqolada ijtimoiy sug'urtani rivojlantirish va aholini ijtimoiy himoya qilishning omillari ko'rsatkichlari, pensiya ta'minoti tizimi va uning iqtisodiyotga ta'siri, shu jumladan, sug'urta tizimi ijtimoiy sohaning muhim elementi sifatida rivojlangan va rivojlanayotgan mamlakatlardagi holati tadqiq etilgan.

Tayanch so'zlar: ijtimoiy sug'urta, davomiylik, aholi, omillar, iqtisodiyot, element, rivojlangan va rivojlanayotgan mamlakatlar, moliya tizimi, pensiya ta'minoti, sug'urta shartnomalar, tibbiy sug'urta.

THE DEVELOPMENT OF SOCIAL INSURANCE IS AN IMPORTANT FACTOR OF SOCIAL PROTECTION OF THE POPULATION*Nurkulov, Bahodir Kodirovich**Bank Finance akademiyasi 2nd year undergraduate*

ANNOTATION. The article examines the indicators of the development of social insurance and factors of social protection, the pension system and its impact on the economy, including the insurance system as an important element of the social sphere in developed and developing countries.

Key words: Keywords: social insurance, duration, population, factors, economy, element, developed and developing countries, financial system, pension provision, insurance contracts, health insurance.

Kirish. 2022-2026 yillarga mo'ljallangan yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasida belgilangan maqsadlardan kelib chiqib hamda ijtimoiy himoya sohasida tizimli islohotlarni izchil davom ettirish va yanada takomillashtirish, aholining ijtimoiy himoya olish huquqlarini ta'minlash, davlat ijtimoiy yordami va ijtimoiy sug'urta tizimi va xizmatlarini ko'rsatishda samarali idoralararo muvofiqlashtiruvchi tizim shakllantirildi. Jahon amaliyoti ko'rsatishicha, har bir mamlakat fuqarolari manfaatlariga taalluqli bo'lgan ijtimoiy sug'urta aholini ijtimoiy himoya qilish instituti, moliya tizimi va sug'urta sohasining muhim elementi hisoblanadi hamda iqtisodiyoti rivojlangan va jadal rivojlanayotgan mamlakatlarda ijtimoiy himoyaga muhtoj aholining eng muhim ijtimoiy kafolati sifatida namoyon bo'ladi.

Asosiy qism. 2022–2030 yillarda aholini ijtimoiy himoya qilish milliy strategiyasi ishlab chiqildi. Unda aholini ijtimoiy himoya qilish sohasida asosiy quyidagi islohotlarni amalga oshirish ko'zda tutilgan.

1. Ijtimoiy sug'urta tizimini joriy etish:

2. Davlat tomonidan ko'rsatiladigan ijtimoiy yordam samaradorligini oshirish:

3. Ijtimoiy xizmatlarni mustahkamlash kabi masalalar o'rin olgan fuqarolarning keksayganida, kasalligida, mehnatga layoqatini qisman yoki to'liq yo'qotganida, boquvchisiz qolganida, ishsizlikda ijtimoiy sug'urta asosida moddiy ta'minotiga oid konstitutsion huquqlarining ta'minlanganligi holati davlat va jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy, huquqiy-madaniy jihatdan rivojlanganlik darajasini belgilab beradi. Birlashgan Millatlar Tashkiloti va uning tarkibidagi bolalar fondining ma'lumotlariga ko'ra, dunyo aholisining aksariyati yetarli darajada ijtimoiy himoyaga ega emas. Xususan, «jami ishsizlarning faqat 22 foizi ishsizlik nafaqasini, nogironlikning og'ir shaklida bo'lgan shaxslarning faqat 28 foizi nogironlik nafaqasini oladi, barcha bolalarning uchdan bir qismi ijtimoiy himoya tizimi bilan qamrab olingan va bola tug'ilishi bilan bog'liq pul to'lovlari onalarning faqat 41 foiziga nasib qiladi». Bunday sharoitda aholini ijtimoiy himoya qilishda ijtimoiy sug'urta tizimini takomillashtirish masalalari alohida dolzarblik kasb etadi. Ijtimoiy sug'urtaning mazmun-mohiyati hamon turli iqtisodiy adabiyotlarda turlicha talqin qilinayotganini ta'kidlab o'tmoq lozim. Ammo, barcha ta'riflarda ijtimoiy sug'urta aholini ijtimoiy himoya qilishning muhim yo'nalishi ekanligi e'tirof etiladi. Ijtimoiy sug'urtaning o'ziga xos mazmuni qonunchilikda ham mavjud. Masalan, O'zbekiston Respublikasi Mehnat Kodeksiga muvofiq, davlat ijtimoiy sug'urtasi hisobidan beriladigan ta'minot turlari sifatida, asosan, vaqtincha mehnatga qobiliyatsizlik nafaqalari, ayollar esa, bundan tashqari, homiladorlik va tug'ish nafaqalari, bola tug'ilganda beriladigan nafaqalar, davlat tomonidan beriladigan yoshga doir, nogironlik va boquvchisini yo'qotganlik pensiyalari qayd etilgan. Fikrimizcha, ijtimoiy sug'urtaga xos bo'lgan eng muhim xarakterli belgilarning birinchisi ularning, eng avvalo, aholini ijtimoiy jihatdan himoya qilishga qaratilganidir. Ijtimoiy sug'urta ijtimoiy himoyaga muhtoj turli aholi qatlamini moddiy qo'llab-quvvatlanishini nazarda tutadi va shu nuqtai nazardan maxsus jamg'armaga ega bo'lmog'i lozim. Bu jamg'arma mablag'lari ish beruvchilar, shuningdek sug'urta qilingan xodimlarning badallari hisobidan shakllantiriladi. Demak, ijtimoiy sug'urta badallarga asoslanadi. Bu uning ikkinchi muhim xarakterli belgisi hisoblanadi. Ijtimoiy sug'urta aholini turli xavfxatarlardan, ijtimoiy risklardan himoyalash shaklidir. Bu – ijtimoiy sug'urtaga tegishli uchinchi muhim xarakterli belgi. Barcha xodimlar davlat yo'li bilan ijtimoiy sug'urta qilinishlari lozimligi, ya'ni majburiyligi ijtimoiy sug'urtaning to'rtinchi muhim xarakterli belgisi deyish mumkin. O'zbekistonlik iqtisodchi-olimlardan A.Vahobovning fikricha, O'zbekistonda fuqarolar pensiya ta'minoti tizimi ikki darajali bo'lib, birinchisi, avlodlar birdamligiga

asoslangan «taqsimlanuvchi» va ikkinchisi, jamg'arib boriladigan pensiya tizimidir degan va pensiya ta'minoti tizimining moliyaviy holatiga salbiy ta'sirini yumshatish maqsadida jamg'arib boriladigan pensiya tizimini rivojlantirishni tavsiya qilgan. Unga ko'ra, samarali pensiya tizimi davlat, iqtisodiyot va ishchilar mafaatlari hisobga olishi kerak deb ta'kidlaydilar. Taniqli iqtisodchi olimlardan Ayushiyev A.D ning ilmiy ishlarida ijtimoiy sug'urtaning xarakterli belgilaridan kelib chiqib, davlat ijtimoiy sug'urtasi bo'yicha moddiy ta'minotning bir qancha turlarini alohida ajratib ko'rsatish mumkin. Ulardan birinchisi pensiya sug'urtasidir. Pensiya ta'minoti tizimi davlat ijtimoiy himoya siyosatining asosiy yo'nalishlaridan biri bo'lib, keksa, nogironligi bo'lgan va boquvchisini yo'qotgan fuqarolarni moddiy va ijtimoiy jihatdan qo'llab-quvvatlashga yo'naltirilgan tashkiliy huquqiy, ijtimoiy-iqtisodiy tavsifdagi chora-tadbirlar majmuini nazarda tutadi.

Aholiga tibbiy xizmatlar ko'rsatish ijtimoiy himoyaning tarkibiy qimlaridan hisoblanadi va uning moliyaviy ta'minotida tibbiy sug'urta ajratmalari muhim o'rin egallaydi. Tibbiy sug'urta aholini ijtimoiy himoya qilish tizimining tayanch nuqtasi hisoblanadi. Iqtisodiy adabiyotda tibbiy sug'urtaning mohiyatini ifodalashga xizmat qiluvchi quyidagicha ta'riflar mavjud: «tibbiy sug'urta-tibbiy xizmatlar ko'rsatishga qaratilgan xarajatlardan iborat bo'lgan sug'urtaning bir turi deb taklif qilgan. Taniqli iqtisodchi-olimlardan V.M. Rodionova, YU.YA. Vavilovning ilmiy ishlarida, Aholiga tibbiy xizmatlar ko'rsatish ijtimoiy himoyaning tarkibiy qimlaridan hisoblanadi va uning moliyaviy ta'minotida tibbiy sug'urta ajratmalari muhim o'rin egallaydi.

Tibbiy sug'urta aholini ijtimoiy himoya qilish tizimining tayanch nuqtasi hisoblanadi. Iqtisodiy adabiyotda tibbiy sug'urtaning mohiyatini ifodalashga xizmat qiluvchi quyidagicha ta'riflar mavjud: «tibbiy sug'urta-turli ko'rinishdagi sog'liqni yo'qotish jarayonida aholi manfaatlarini ijtimoiy himoya qilish shaklidir deb ta'kidlagan. Iqtisodchi olimlardan B.S.Boltayevning ilmiy ishlarida «tibbiy sug'urta shartnomasi mamlakatimizda sog'liqni saqlash sohasini bozor munosabatlariga muvofiq o'z-o'zini moliyalashtirish vositasi sifatida baholanadi. Ushbu shartnoma asosida aholining barcha qatlamlari ma'lum haq evaziga ko'rsatiladigan tibbiy xizmatlardan foydalanish imkoniyatini qo'lga kiritadi va sog'liqni saqlash tizimining iqtisodiy rivojlanishiga sabab bo'ladi. Tibbiy sug'urta shartnomasining majburiy ko'rinishi aholini davlat tomonidan ijtimoiy himoya qilishning shakli hisoblanadi deb tavsiya qilingan.

Tibbiy sug'urta. Aholiga tibbiy xizmatlar ko'rsatish ijtimoiy himoyaning tarkibiy qimlaridan hisoblanadi va uning moliyaviy ta'minotida tibbiy sug'urta ajratmalari muhim o'rin egallaydi. Tibbiy sug'urta aholini ijtimoiy himoya qilish tizimining tayanch nuqtasi hisoblanadi. Iqtisodiy adabiyotda tibbiy sug'urtaning mohiyatini ifodalashga xizmat qiluvchi quyidagicha ta'riflar mavjud: «tibbiy sug'urta – tibbiy xizmatlar ko'rsatishga qaratilgan xarajatlardan iborat bo'lgan sug'urtaning bir

turi»; «tibbiy sug'urta – bu sug'urta faoliyatining alohida tashkiliy shakli»; «tibbiy sug'urta – turli ko'rinishdagi sog'liqni yo'qotish jarayonida aholi manfaatlarini ijtimoiy himoya qilish shakli»; «tibbiy sug'urta – bu sog'liqni saqlashda aholining manfaatlarini ijtimoiy himoya qilish shakli»; «tibbiy sug'urta shartnomasi mamlakatimizda sog'liqni saqlash sohasini bozor munosabatlariga muvofiq o'z-o'zini moliyalashtirish vositasi sifatida baholanadi. Ushbu shartnoma asosida aholining barcha qatlamlari ma'lum haq evaziga ko'rsatiladigan tibbiy xizmatlardan foydalanish imkoniyatini qo'lga kiritadi va sog'liqni saqlash tizimining iqtisodiy rivojlanishiga sabab bo'ladi. Tibbiy sug'urta shartnomasining majburiy ko'rinishi aholini davlat tomonidan ijtimoiy himoya qilishning shakli hisoblanadi». Fikrimizcha, yuqoridagi keltirilgan ta'riflarga aniqlik kiritish maqsadga muvofiq. Jumladan, tibbiy sug'urta aksariyat holatlarda ijtimoiy himoya shakli sifatida e'tirof etilmoqda. Aslida, ijtimoiy himoya tushunchasi keng qamrovli bo'lib, ijtimoiy sug'urta, ijtimoiy ta'minot va ijtimoiy yordam tushunchalarini o'zida mujassamlashtiradi. Tahlillar ko'rsatishicha, tibbiy sug'urta qator xususiyatlarga ega. Jumladan, tibbiy sug'urta pullik tibbiy xizmatdan foydalanuvchiga sug'urta tashkiloti bilan o'zaro hamkorlik shartnomasiga ega tibbiyot muassasasiga to'lanadi. Bunda sug'urta puli sug'urtalangan shaxsning kasallik holatini hisobga olib, sug'urta hodisasi ko'zda tutilgan hollarda to'lanadi. Muxtasar aytganda, tibbiy sug'urta kasallik yoki baxtsiz hodisa yuz berganida, sog'lig'i yo'qolgan taqdirda sug'urtalovchi tomonidan sug'urta dasturiga kiritilgan tibbiy xizmatlar bilan bog'liq qo'shimcha xarajatlarni qoplaydigan ijtimoiy sug'urtaning bir turidir.

Xulosa. Taxlil natijalari shuni ko'rsatadiki, demografik omillar, jumladan, aholi yosh tarkibining jiddiy o'zgarishi, aholining umr ko'rish davomiyligining oshib borishi pensiya to'lovlarini moliyalashtirishning taqsimlanuvchi tizimiamal qiluvchi mamlakatlarda ijtimoiy sug'urta, tibbiy sug'urta tizimini isloh qilish asosida milliy pensiya modelini takomillashtirish zarurligini taqoza etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. Mamatov B., Nurmuxamedova B. Ijtimoiy ta'minot. – T.: Iqtisod-moliya, 2019. – B. 75.;
2. Vaxabov A.V. va boshq. Pensiya tizimini rivojlantirishning xorij tajribasi. Darslik. – T.: Iqtisod-moliya, 2018. – B.
3. Ayushiyev A.D., Rusakova O.I. Meditsinskoye straxovaniye: Ucheb. posobiye. – Irkutsk: Izd-vo IGEA, 1997. – S.40.
4. Shixov A. K. Straxovoye pravo: Uch. posobiye. 3-e izd. – M.: «ZAO Yustitsinform», 2004. – 304 s